

Наталія Кононенко

ГІБРИДНІ ЦІННОСТІ ЯК ЧИННИК, ЩО ГАЛЬМУЄ МОДЕРНІЗАЦІЮ УКРАЇНИ

На тлі загального зростання загроз демократичному світу з боку агресивного модерного авторитаризму Україна демонструє невелику динаміку в рейтингу демократії транзитних країн від Freedom House. Втім, реформийдутьповільно, корупцію не зменшено, а головними рушійними силами модернізації залишаються втомлене громадянське суспільство та незалежні медіа. Чому український прогрес повільний? Наша відповідь: гібридний режим, породжений гібридними цінностями, які гальмують рух країни вперед

Ключові слова: *гібридний режим, гібридні цінності, сучасний авторитаризм, транзитні країни, Україна, Росія*

NataliaKononenko. Hybrid valuesor why Ukraine can't fight corruption. *The world is under going attack by authoritarianism. Ukraine shows a slight trend in transit countries democracy rating*

from Freedom House. Bu reforms are slow, corruptionis not reduced, and the main driving force sofmodernization are tired hromadske society and independent media. Why Ukrainian progress is slow? Our answer: hibridnyy mode generated hibridnymy values that hinder the country's movement for ward

Keywords: *hybrid values, modern aut horitarianism, transit countries, Ukraine*

В сучасному світі боротьба між західними ліберальними демократіями та гнучким, оновленим авторитаризмом є мейн-стрімним політичним процесом, На жаль, Україна, на тлі решти постсоціалістичних країн ЦСЄ, продовжує демонструвати невисокі темпи модернізаційного транзиту. Політичний режим України все ще класифікується як «гібридний» (в сенсі – нестабільний, такий, що позбавлений впевнених демократичних інститутів та тривалих демократичних практик). Головними ризиками для такої України в умовах сучасної політичної турбулентності в світі залишається дестабілізація, делібералізація та дедемократизація. Отже, регресний рух все ще є цілком ймовірною перспективою для України через бідність населення, збережений вплив олігархату, не монолітну еліту, корупцію, популізм, слабкість політичних інститутів і відсутність безперервних тривалих демократичних практик. Втім, на думку автора, є ще, як мінімум, одна дуже важлива причина, що обумовлює низький темп українського транзиту – це регресні цінності більшості українців. Йдеться про фрагментовані та, переважно, все ще патернальні цінності українців. На рівні життєвих орієнтацій та практик пишуть про цю «фрагментованість» в Національній доповіді політологі ППіЕНД ім. І. Кураса НАН України. «Цивілізаційний вибір українців пов'язаний з налаштованістю на ринкову економіку з акцентом на цінностях свободи, права та індивідуальної самореалізації. Водночас, поки що залишається неясним, наскільки ці орієнтації стають реальними регуляторами поведінки», - небезпідставно цікавляться науковці. [1] Так, згідно із опитуванням, проведеним Інститутом Горшеніна в квітні-травні 2017р., у свідомості українців значно домінують цінності особистого благополуччя,

такі як: здоров'я, успіх, достаток, щаслива сім'я, відсутність стресів, рідше – інтелектуальний і особистісний розвиток. На другому місці опинилися пов'язані із ними цінності патерналістського спрямування: якісні та безкоштовні освіта і медицина, достойні пенсії, соціальні виплати, забезпеченість робочими місцями, співмірні отримуваним доходам ціни, стабільність. І в останню чергу учасники опитування згадують цінності, які регулюють співжиття у суспільстві, умовно «європейські цінності»: верховенство права, демократія, свобода слова, чесність/прозорість, прагнення надати рівні можливості усім громадянам тощо [2]. Крім того, важливо усвідомлювати, що ціннісна модель українців за великою кількістю показників усе ще дуже наближена до ціннісної матриці росіян, що робить нас не лише лояльними до корупції (це лише одна з характеристик регресної патернальної ціннісної парадигми), а й дозволяє Російській Федерації здійснювати вплив на Україну через інструменти гібридної війни. Як правило, відповідальність за успішний транзит несуть еліти. Специфіка українського «кейсу» полягає в тому, що вітчизняна еліта (і протоеліти також) не демонструє домінування цінностей розвитку над цінностями самозахисту, що ставить під сумнів її здатність очолити ціннісну революцію українців та пришвидшити транзит. Провайдерами ціннісної революції (і носіями тези про недопустимість толерування корупції у тому числі), на думку автора, можуть стати активні українці (громадянське суспільство), незалежні медіа та неолігархічний бізнес.

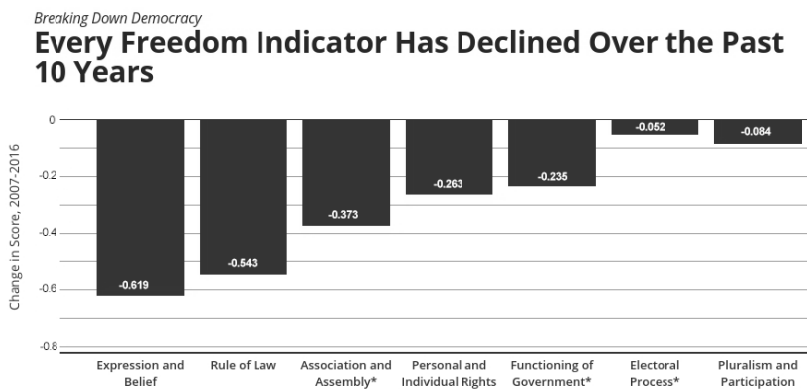
У роботі над текстом статті автор аналізує новітні дослідження Freedom House «Зламати демократію» (про сутність та небезпеку сучасного авторитаризму) та «Транзитні нації 2017: небезпечні обіцянки популістів» (виведення індексу демократії для постсоціалістичних країн та аналіз на предмет прозорості, ліберальності та відповідності успішним демократичним практикам громадянського суспільства, медіа, електорального процесу, центрального та місцевого управління, незалежності судової системи та рівня корупції). Окрім аналітичних доповідей американського think tank, автор статті проаналізував монографії науковців Мігеля Басанеза, Рональда Інглхарта та Християна Вельцеля,

які спеціалізуються на дослідженні цінностей та є адептами ціннісного підходу до швидкості та якості транзиту. Для дослідження сучасних ціннісних моделей українців, росіян та європейців автор статті проаналізував кількісні та якісні дослідження The World Values Survey, The European Social Survey, українських та російських дослідницьких інституцій, що займаються, в тому числі і вивченням цінностей. Крім того, автор був ініціатором, розробником методології та імплементатором дослідження «Сучасний політичний клас України: європейські цінності та публічна лексика», в межах якого тестувалася гіпотеза про ціннісну дуальність української політичної еліти та її нездатність – через це – бути провайдером ціннісної революції в Україні.

«Демократія в облозі»

У новітньому дослідженні Арчі Пуддінгтона «Зламати демократію», яке видав Freedom House в червні 2017 р., чітко зафіксовано, що протягом 2006-2016 рр. демократія переживала «час занепаду»: 105 країн показали погіршення індикаторів (політичні права, громадянські свободи та рейтинг свободи), якими цей інститут вимірює рівень демократії, і лише 61 країна показала в деякій мірі поліпшення цих факторів. [2] Пуддінгтон наголошує на тому, що «**демократія в облозі**», не зважаючи на те, що час класичних авторитарних режимів із монопольним контролем над політичним життям, однопартійною політичною системою, монополією держави в медіа, існуванням цензури, прямим правлінням виконавчої влади (або через військових, або через мінімізацію ролі парламенту) та інститутами громадянського суспільства, які були структуровані як придаток правлячої партії чи держави, йде в минуле. Що є підставою для такого тривожного висновку?

По-перше, дослідження Freedom House, що базуються на якісних, кількісних дослідженнях, використанні технологій BigData аналізу, які проводилися у більш ніж 170 країнах світу протягом 2007-2016 рр., свідчать про загальний регрес таких базових характеристик демократії, як свобода на самовираження, верховенство права, вільні об'єднання та збори громадян, персональні індивідуальні свободи (Див. діаграма №1).

*Denotes indicators scored on a 12-point scale. All others are scored on a 16-point scale.

По-друге, Китай і Росія залишаються основними сучасними авторитарними державами. Щодо Китаю, то тривалий час серед частини науковців була поширена гіпотеза, що Китай (як суспільство із динамічним розвитком економіки) почне трансформуватися в бік більш ліберальної політичної системи за умови зростання середнього класу та інтеграції країни в глобальну економіку та політичну модель. Наприклад, такого концепту дотримуються розробники ціннісної постмодерної теорії розвитку людства, керівники світової некомерційної дослідницької організації The World Values Survey Рональд Інглхарт та Християн Вельцель [3]. Ціннісна парадигма цих соціальних філософів базується на ствердженні того, що промислова революція супроводжувалася (супроводжується) переходом від традиційних (релігійних) до раціональних (світських) цінностей. Вступ суспільства до постіндустріального етапу обумовлює заміну «цінностей виживання» «цінностями самовираження». Суспільства, де переважають цінності "виживання", відрізняються порівняно низьким рівнем особистого добробуту, невисокими показниками здоров'я населення, відсутністю міжособистісної довіри, нетерпимістю до інако-

думців, підвищенням інтересом до матеріальних аспектів життя, вірою в могутність науки і техніки, ігноруванням природо-охоронної проблематики, готовністю підтримувати авторитарні режими. Суспільства, що висують на перший план цінності "самовираження", з усіх перерахованих позицій дотримуються протилежних поглядів. [4]. *Так от, Р. Інглхарт та Х. Вельцель переконані, що цінності "самовираження" формуються, коли соціально-економічний розвиток призводить до ослаблення матеріальних і соціальних обмежень свободи вибору, породжуючи у людей суб'єктивне відчуття життєвої захищеності. Це може статися, вважають дослідники, в умовах як демократичної, так і авторитарної інституційної системи: головне, щоб країна досягла високого рівня економічного розвитку, наголошують науковці.* Посилення акценту на самовираженні - не наслідок наявності демократії; навпаки, воно може проявитися і при демократичних, і при авторитарних інститутах, і коли це відбувається, маси починають вимагати демократизації [5]. Втім, кейс сучасного Китаю не підтверджує концепти, які стверджують, що цінності «самовираження», які формуються в розвинутих економічно, але авторитарних суспільствах, практично зумовлюють (роблять незворотним) розвиток демократії. Так, американський оглядач The New York Times Томас Фрідман, тричі лауреат Пулітцерівської премії, наголошує, що Китай не просто зростає, він став сильнішим, зрівнявся з США в багатьох сферах (безготівкове суспільство, on-line сервіси, збір персональних даних, новітні технології в окремих галузях та інші сфери) і надалі захищає свої компанії від іноземної конкуренції. [6] Але позитивна економічна динаміка не стала підставою для політичної лібералізації Китаю - держава стає все більш агресивною у придушенні політичного інакомислення та інформації, яка ставить під сумнів лідерство комуністичної партії.

По-третє, Росія, хоч і поступається Китаю за розмірами економіки та кількістю населення, перетворилася в лідера сучасних авторитарних інновацій. За часів Путіна в Російській Федерації не лише було реставровано внутрішній авторитаризм, але і створено унікальну сучасну систему пропаганди та дезінформації, яка не тільки створює та поширює антиліберальні

наративи серед росіян, а й створює спеціальні мережі співпраці («flexiblefriends») серед впливових міжнародних організацій та займається експортом авторитарних ідей та практик в пострадянські країни, країни ЦСЄ та інші стабільні демократії Західної Європи та Північної Америки. Політичний скандал, що триває зараз у США через можливий вплив РФ на підсумок президентських виборів 2016 р. та ймовірну співпрацю окремих посадових осіб, наближених до президента Д. Трампа, із Кремлем, - є наслідком новітнього російського авторитаризму, одним із зовнішньополітичних проявів яких є «гібридна війна» за межами країни. Американка Моллі К Мак-Кью, експерт з інформаційних війн, а також консультант з питань зовнішньої політики і стратегічних комунікацій робить акцент на результативності такої тактики Росії щодо США. Незалежно від того, чи це правда чи ні (звинувачення Трампа у співпраці із росіянами), робить акцент Мак-Кью, США вже перемістилися в бік розрізнення, що ослаблює Америку та примушує радити Путіна. Росія вже змінила американську політику, відносини США із союзниками та думки частини політичного класу США про місце країни в світі (відмова від лідерства та ізоляціонізм). І, що дуже жахливо, прогнозує американський експерт, все це буде повторюватися, оскільки Росія перебуває у стані війни з США. [7]

Безперечно, сучасний авторитаризм, який набув розвитку в час глобального розповсюдження інформаційних технологій, що автоматично роблять світ більш об'єднаним та прозорим, **змушений адаптуватися до вимог часу**. На думку вже згаданого Пуддінгтона, до специфічних рис «модерного» авторитаризму належать, *по-перше*, ілюзія плюралізму, за допомогою якої маскують державний контроль над ключовими політичними інститутами. *По-друге*, державний та олігархічний контроль над ключовими елементами національної економіки (щоб унеможливити її відкриття для глобальної економіки та закордонних інвестицій) для забезпечення лояльності режиму в умовах начебто «економічного процвітання». *По-третє*, державний або олігархічний контроль над засобами масової інформації, незалежні медіа – ледве виживають, оскільки змушені спілкуватися із невеличкими аудиторіями. *По-четверте*, толерування державою діяльності

ННО, які сконцентровані на соціальних проектах (охорона здоров'я, освіта та інші), та придушення діяльності неурядових організацій, які зосереджені на проектах, пов'язаних із політичною реформою, захистом прав людей та *role of law*. По-н'яте, легалізовані політичні репресії, які можливі через некоректне\нечітке законодавство та підконтрольність судів. По-шосте, обмежене, виборче і, зазвичай, приховане використання неправової сили щодо політичних дисидентів, критично налаштованих журналістів і чиновників, які впали в немилість. Сьоме, неідеологічна співпраця з іншими авторитарними державами з метою консолідовано протистояти тиску щодо необхідності демократизації, зміни керівництва, необхідності дотримуватися міжнародних норм і механізмів в галузі прав людини, міжнародних заходів безпеки або правосуддя.

У чому ще специфіка моменту? Українці добре відчули на власному досвіді, що до недавнього часу поширення методів і стратегій сучасних авторитарних режимів натрапляємо насамозаспокоєння і байдужість з боку демократичного світу. Навіть коли стало ясно, що відмова від ліберальних цінностей з боку, наприклад, Росії є постійним елементом її глобальної політики, західні демократії переконували себе в тому, що, хоча сучасний авторитаризм і є проблемою, він не загрожує їхній власній свободі. Дуже тривалий час Захід не помічав зовсім інший набір політичних цінностей, які активно просувалися і в його суспільства та політичний клас, серед яких – можоритаризм (у сенсі, що переможець отримує всю владу); домінування «суверенітету» над вимогами застосування універсальних стандартів в сфері прав людини; «диктатура закону» замість складного та незалежного судового процесу; зневага до ліберального порядку поєднується із власними варіантом демократії («суверенна демократія», «революційна демократія» або «неліберальна демократія»); зняття конституційних обмежень на перебування при владі топ-політиків. Утім, приголомшливі події 2016 р. – першої половини 2017 р. (Brexit, вибори Дональд Трампа президентом Сполучених Штатів і поява популістських демагогів по всій Європі та решта) кардинально змінили дискурс: **мова уже йдеться про безпрецедентну загрозу сучасного гнучкого та прагматичного авторитаризму ліберальним демократіям, як домінуючим системам XXI ст.**[8]

Транзитні країни і особлива проблема України

Якщо суттєвих втрат від зіткнення із модерними авторитарними режимами зазнають західні демократії (а саме - їхні цінності, інститути, політичний клас та населення), то діяльність транзитних країн (і України – в першу чергу), які досягли певного реформаторського прогресу, може бути просто дестабілізована і де-демократизована.

Як громадянка, автор статті цілком підтримує емоційний виступ українського Президента П. Порошенка на урочистостях з приводу запровадження безвізового режиму України із ЄС 10 червня 2017 р., який сказав, що ця подія (запровадження безвізу) є для України «остаточним розривом із Російською імперією» [9]. Втім, як науковець, я змушена зробити наголос на тому, що, незважаючи на три новітні українські революції («Україна без Кучми» – 2000р, «Помаранчеву» – 2004 р. та «Революцію Гідності» – 2013-2014 рр.), запровадження безвізового режиму із Європою та підписання Угоди про асоціацію із ЄС, Україна мусить пройти ще дуже довгий, ймовірно, складний шлях для подолання ментальної, ціннісної та інституційної залежності від Російської Федерації, авторитарний режим якої є креативним розробником та активним експортером антидемократичних гібридних стратегій.

Отже, повернемося до досліджень Freedom House. На цей раз зупинимося на щорічному звіті «NationsinTransit 2017: the False Promise of Populism» («Транзитні нації: небезпечні обіцянки популістів») [10]. Об'єктом цього дослідження є Україна та ще 28 країн, які належать до пострадянського та постсоціалістичного простору, для яких Freedom House розробляє щорічний індекс демократії транзитних країн, аналізуючи на предмет прозорості, ліберальності та відповідності успішним демократичним практикам таких інститутів/практик, як громадянське суспільство, медіа, електоральний процес, центральне управління, місцеве управління, незалежність судової системи, рівень корупції.

За підсумками спільної роботи аналітиків Freedom House та залучених локальних експертів у 2017 р. більше половини з 29 досліджуваних країн (а саме – 18) суттєво скоротили показники демократичності. Вперше з 1995 року, авторитарних режимів

(консолідованих - Російська Федерація, Білорусь, Азербайджан, Казахстан, Таджикистан, Киргизстан, Узбекистан, Туркменістан та напівконсолідованих - Вірменія) серед «транзитників» більше, ніж консолідованих демократій (Естонія, Литва, Латвія, Польща, Чехія, Словачія та Словенія). Угорщина (із Орбаном та його партією «Фідес») має найнижчий рейтинг демократії серед країн Центральної Європи. Рейтинг Польщі (із партією «Право та справедливість», яка перебуває у конфлікті із Конституційним Судом та ЗМІ) досягнув найнижчої точки з моменту наявності опитування по країнах транзитної групи. Про політичну стагнацію кажуть експерти в розрізі країн Балтії. На тлі регресних процесів, які відбуваються в транзитних країнах, автори дослідження називають Україну «світлою плямою». Втім, серед чинників, які забезпечують ліберально-демократичний прогрес, експерти називають, насамперед, екзогенні фактори – підтримку західних партнерів України (США, ЄС та МВФ). Ендогенна спроможність сучасної України до реформ оцінюється авторами дослідження дуже скромно.

Порівняно непогані бали рейтингу отримала Україна в розрізі стану громадянського суспільства, медіа та виборів. Так, громадянське суспільство залишається (хоча і з негативною динамікою рейтингу, порівняно із 2016 р., по цьому показнику) найсильнішим елементом демократичного переходу України. Втім, за оцінками авторів дослідження, свідомі поляки, литовці, латвійці, естонці, словаки, чехи, словенці, серби та румуни були і залишаються більш активними, ніж українці, в питаннях адвокації реформ. Порівняно високі оцінки отримує електоральний процес, утім подальше використання «сірих» грошей для мобілізації та мотивації виборців, криза легітимності ЦВК та відсутність системи прозорого фінансування великих партій, незважаючи на запуск їхнього бюджетного фінансування, залишаються серйозними недоліками цієї сфери в Україні. Непогані результати і межах досліджуваної групи «транзитників» мають українські медіа, які вважаються плюралістичними та критикуючими владу. Серед головних ризиків - пролонгація контролю над медіа з боку олігархів, що збільшує ймовірність маніпулятивного формування суспільної думки в умовах, коли 79% українців вважають ТБ головним каналом отримання новин. [11] Набагато менше позитиву

в царині ефективності та демократичності центрального та місцевого управління, реформуванні судової системи та боротьби із корупцією: з переважної більшості перелічених показників нижче українських рейтингів лише показники країн консолідованого та напівконсолідованого авторитаризму. Позитивні оцінки щодо центрального управління обмежуються здатністю Києва стабілізувати економічну та політичну ситуацію в країні та продовжувати окремі реформи. Недоліки – скорочення коаліції до мінімально можливого розміру двох фракцій (Блок Петра Порошенка та Народного Фронту), відсутність прозорої інституційної парламентської підтримки у Прем'єр-міністра Володимира Гройсмана, зростання політичного впливу Петра Порошенка на всі гілки влади. Динаміка демократичності в сфері місцевого врядування є мінімально позитивною (порівняно із 2015 р.), що пов'язано із реформою децентралізації, яка надала більш значну фінансову незалежність регіонам, а також відповідальність за початкову та середню освіту, неспеціалізовану медичну допомогу і розвиток регіонів. Розпочато процес укрупнення громад. Експерти вважають, що процес перетворень мав би бути більш інтенсивним, якби не погана якість координації взаємин між Києвом та регіонами, а також ускладнені комунікації в середині самого уряду. Щодо незалежності судів та органів прокуратури, то незначна позитивна динаміка рейтингу за цим показником зумовлена стартом судової реформи, яка передбачає нові процедури кваліфікації та атестації суддів, оцінки їхньої компетенції, чесності та етики. Позитивним зрушенням у системі перешкоджає домінування «старих кадрів», які – у більшості випадків - чинять опір будь-яким змінам: Так, 84% колишніх керівників були знову призначені прокурорами в нових офісах місцевих прокуратур [12]. Для боротьби із корупцією створено нову інституціональну та нормативну інфраструктуру (початок роботи НАЗК, НАБУ, САП, ухвалено новий закон про державну службу та державні закупівлі, пройшла перша хвиля декларування доходів політиками та їхніми родинами). Втім, суспільство вважає, що немає реальних результатів боротьби із корупцією, яка є, на думку українців, головною причиною нинішнього соціально-економічної кризи. [13], [14] Американський The Atlantic Council цитує українського експерта, керівника

Центру економічної стратегії Гліба Вишлінського, який акцентує на тому, що майже однакові рейтинги наділеного владою П. Порошенка та представників опозиції Ю. Тимошенко та І. Ляшка (відповідно, 18% та 22%) *свідчать, що на цьому етапі «ворогом України є не популізм, а корупція, система безкарності, яка підриває віру українців у майбутнє своєї країни [15].*

Чому Україна не може «впоратися із корупцією»?

Професор Мігел Басаньєз (Fletcher School of Tufts University, USA) займається чарівною темою досліджень кореляції цінностей, культури та розвитку вже більше 20 років. У останній монографії «Світ трьох культур» Басаньєз абсолютно категорично стверджує, що цінності є будівельними блоками культури. Саме цінності, на думку вченого, визначають швидкість, з якою відбувається соціальний, культурний та економічний розвиток суспільства. Американець вважає, що шлях розвитку тієї чи іншої країни перебуває під впливом цінностей і культури її народу, що кристалізуються через формальні та неформальні інститути влади. [16] [17] [18] Ціннісна парадигма розвитку людства, що активно розробляється університетом, в якому працює М. Басаньєз, була в центрі симпозіуму пам'яті С. Гангтінтона «Культурні зміни та економічний розвиток», який у травні 2010 р. проводили в Росії Вища школа економіки та Fletcher School of Tufts University. Резюме найбільших західних фахівців у сфері синергії політики, економіки, культури та цінностей, які брали участь в симпозіумі, було майже однастайним: модернізація, демократизація, економічні та політичні реформи в Росії можуть відбутися через рефреймінг культурних цінностей, інститутів та комунікацій. [19] Оскільки автор тексту є прибічником ціннісного підходу до модернізації суспільства, то дозволимо собі припущення\гіпотезу, що і Україна «не може побороти корупцію» (а якщо бути більш точною – перейти із групи країни «з гібридним режимом» до консолідованих демократій) саме через домінуючу в суспільстві і (що не менш важливо – в політичному класі) ціннісну парадигму.

The European Social Survey (ESS) кожні два роки, починаючи з 2001 р., проводить опитування європейців із метою визначити їхні ціннісні ідентичності. Для опитування використовують ціннісний опитувальник Ш. Шварца, що характеризує 10 типів особистості у

відповідності до головної мети людини. Мова йдеться про орієнтацію, переважно, або на владу, або на досягнення, або на гедонізм, або на стимуляцію (прагнення нового), або на самостійність, або на універсальність, або на доброту, або на традиції, або на конформність, або на безпеку, або на стабільність. Остання хвиля опитування проходила у 2014р. Якщо дуже спрощено узагальнити результати останньої хвилі, то можна отримати європейський ранг цих цінностей. *Перерахуємо їх за зменшенням значення рангу: доброзичливість, універсалізм, самостійність, безпека, традиції, гедонізм, конформність, досягнення, стимуляція та влада.*[20] Отже, топ-цінності європейців (згідно з **The European Social Survey (ESS)**), це **доброта, універсальність (у сенсі ставлення із розумінням до інших людей та природи), самостійність та безпечність/обережність**. Трішки більше орієнтовані на владу, конформність, безпеку, традиції та гроші\владу представники постсоціалістичного блоку (Естонія, Литва, Латвія, Польща та Угорщина). Проведене на початку 2017 року ЦПіЕД ім. Разумкова дослідження ідентичності українців також містило модуль в опитуванні, присвячений ідентифікації цінностей за методологією Шварца [21]. Це дозволяє нам створити ранг ціннісних орієнтирів для українців: доброта/щирість, безпека/обережність, консерватизм/традиції, універсальність, конформність, самостійність, успішність, гедонізм, влада\гроші, стимуляція (перелік наданий за зменшенням рангу). **Отже, так само, як решта європейців, українці високо цінують доброту, універсальність, безпеку. Менш важлива для сучасних українців самостійність, але більший пріоритет надається консерватизму/традиційності** [22] Отже, у той час, як Центральна, Північна та Південна Європа містять у своєму ціннісному профілі акцент на самотрансцендентності (усвідомленні себе частиною чогось великого), то країни ЦСЄ (і Україна – серед них) високо цінують консервативні\традиційні, певним чином – трохи ізоляціоністські цінності. Якщо «стара» Європа сконцентрована переважно навколо «цінностей зростання» (доброзичливість, універсалізм, самостійність, гедонізм), то топ-цінності європейців із

ЦСЄ (і України – у т.ч.) розділені між «зростанням» та «самозахистом» (безпека, традиційність, конформність).

ЦПіЕД ім. Разумкова, розробляючи питання ідентичності українців, проаналізував їхні цінності ще і в розрізі методики М. Рокича. [23] Результат, певним чином, корелюється із ціннісними пріоритетами, отриманими в наслідок роботи дослідників з «шкалою Шварца». Як найважливіші життєві цінності респонденти найчастіше називали здоров'я (фізичне і психічне) (58%), щасливе сімейне життя (41%), матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів) (39%). Ще 24% назвали життєву мудрість, 21% – цікаву роботу, 19% – активне діяльне життя, 15% – продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей), 14% – любов, 11% – наявність хороших і вірних друзів, 11% – впевненість у собі (внутрішню гармонію, свободу від внутрішніх протиріч, сумнівів), 10% – свободу, 9% – розвиток (роботу над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення). Досить рідко як життєві цінності називалися пізнання (5%), щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, усього народу, людства в цілому) (5%), суспільне визнання (повага оточуючих, колег по роботі) (3%), краса природи та мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві) (3%), розваги (2%), творчість (1%). Отже, на перші місця українці все ще ставлять цінності, пов'язані з забезпеченням біологічних потреб, фізичного і психологічного комфорту, добробуту. Переважна більшість українців асоціює себе із цінностями, які в ієрархії потреб А.Маслоу відповідають потребам нижчого та середнього рівня – фізіологічним (біологічним) потребам, потребам у безпеці, захисті, любові. Тоді як цінності, пов'язані з вищими потребами (повагою, визнанням та самореалізацією) мають менше значення. [24] Отже, велика частка цінностей, які можна класифікувати як «цінності самозахисту» (за Шварцем) та «цінності нижчого та середнього рівня» (за Маслоу), все ще займають високі позиції в українській ціннісній матриці. Після усвідомлення цього факту виникає низка питань.

Проаналізувавши останній щорічний звіт російського Левада-Центру «Общественное мнение – 2016», бачимо, що російське суспільство все ще залишається глибоко патернальним (52%

опитаних вважають, що саме держава повинна/зобов'язана забезпечити нормальний рівень добробуту більшості громадян) та непасіонарним суспільством (високим є відсоток тих росіян, які не бажають змінювати власне життя). 70% росіян вважають, що не стабільні інститути та розвиток демократичних практик потрібні країні, а сильний лідер із великим колом компетенцій, гарантованих Конституцією [25]. Аналогічні характеристики високого рівня патернальності суспільства, його непозивності, невпевненості у безпеці та завтрашньому дні, орієнтації більшості громадян на виживання демонструють і соціологічні заміри в Україні. Отже, *перше питання – чи має розуміння вітчизняний політичний клас, що саме певна спільність ціннісного каркасу (акцент на цінностях «самозахисту») є до певної міри об'єднувальним фактором України із країною-агресором Росією? Хочу сподіватися, що таке розуміння є. Так, українці активно творять політичну націю, руйнують колоніальні стереотипи у самосвідомості, бажають реально стати Європою (із членством в ЄС та НАТО). Ці нові соціокультурні та геополітичні орієнтири – те, що дає надію. [26] Втім, патернальність більшості українців, сподівання на владу, небажання брати участь в управлінні державою та відповідальність на себе, концентрація на потребі «вижити» замість бажання «розвиватися», толерування корупції (як частина способу «життя на виживання») – все це значно б'єднує росіян та українців і надає можливість Кремлю вести гібридну війну в середині України*

Друге питання – як до цього ставитись? Автор не поділяє існуючого нарративу в певних вітчизняних експертних та політичних колах про специфічну, своєрідну українську ментальність, яку потрібно «усвідомити» та «прийняти». Це дуже нагадує російські концепти «про європейські, але власні цінності», «про демократію, але свою», які є ідеологічним підґрунтям сучасного російського авторитаризму та популізму. Не намагатися коректувати патернальну, орієнтовану на ціннісну модель виживання, самозахисту – абсолютно не правильно, помилково. І справа не лише в тому, що, створюючи пасіонарну, прогресну ціннісну модель, українці завершують колоніальний етап свого розвитку. Так, уже згаданий вище Мігель Басаньєз вважає, що кожній економічній моделі, яка зараз сформована в світі, відповідає своя група цінностей. На

думку вченого, сучасне людство існує в межах трьох ціннісно-культурних вимірах: культури честі (розвинута в аграрних суспільствах), де пріоритетна увага приділяється політичній владі; культури досягнення, яка підкреслює економічний розвиток, – типова для промислових країн. Найбільш розвинутими є сервісні економічні моделі, які побудовані на технологічному лідерстві; для яких характерна «культури радості», яка зосереджена на соціальних взаємодіях. Уже також цитовані вище гранди ціннісної школи модернізації Рональд Інглхарт та Християн Вельцель абсолютно переконані в тому, що економічний прогрес суспільства (в нашому випадку мова йдеться про бажаний перехід в постіндустріальний світ) не можливий без ціннісного/культурного розвитку. Успішність транзиту політичного режиму до «демократії» за умови економічного прогресу дуже ймовірний (але не обов'язковий – Китай, Сінгапур) і залежить від того, наскільки сильними є ліберальні прагнення більшості локальних громадян (не еліти, а саме - населення) [27]. В контексті цього дуже турбує суперечливість менталітету українців – прагнення до свободи межує із високим рівнем патерналізму та бажанням отримати рівні доходи, а усвідомлення важливості демократії – із покладанням надій на “сильного лідера, незалежного від парламенту і виборів” [28]. Ще одною дуже специфічною ментальною рисою саме українців є високий рівень недовіри – один до одного, до держаних інститутів, що також дуже суттєво гальмує модернізаційні рухи [29]. На мій погляд, ситуація навколо цінностей/ідентичності/ментальності вимагає визнання науковцями, експертами, політичним класом, протоелітами того, що український гібридний політичний режим існує, не в останню чергу, завдяки гібридному характеру цінностей українців і потребує чіткого плану дій на рівні центрального уряду та локальних органів влади, спрямованих на пропаганду ліберальних, демократичних цінностей серед українців, які базуються, насамперед, на повазі до демократичних інститутів, відповідальності, проактивності, толерантності, законослухняності кожного.

Третє питання – що робити, як змінювати домінуючі в українському суспільстві ціннісні моделі «виживання» та «самозахисту»? Проаналізувавши ціннісно-ментальну матрицю українців та усвідомивши її неоднорідний характер, прибічники акторного підходу роблять наголос на тому, що відповідальність за демократичний характер транзиту лежить на еліті (а у випадку з

Україною – було б коректніше сказати, на протоеліті) та зовнішніх партнерах України, які здійснюють екзогенний тиск на українську владу. Щодо зовнішніх партнерів, то їх підтримка тією чи іншою мірою гарантована Україні поки триває війна із Росією, а прозахідний уряд у Києві намагається здійснювати певні реформи. Щодо еліти та протоеліти – існують різні думки щодо її здатності стимулювати модернізацію цінностей більшості українців. Згідно з експертним опитуванням дослідницької компанії NOKS FISHES*, активним учасником розробки методології та її імплементації була автор статті, сучасний український політик (назвемо його для зручності «ідеал») так само, як і більшість звичайних європейців, має, насамперед, поважати людей, бути самостійним та доброзичливим. Топ-характеристикою представника політичного класу України має стати, відповідно до консолідованої експертної думки, прогнозованість/конформність (уміння дотримуватися чинних законних правил та підзаконних норм поведінки). Такий пріоритет є цілком логічним для країни, де й еліта, й суспільство впродовж кількох століть живуть у «паралельних світах» із чинним законом. Трішки інша (менш оптимістична) картина намалювалася після аналізу експертних оцінок ціннісних характеристик вже діючого політичного класу, а саме:

✓ в українському політичному класі не присутнє чітке домінування «цінностей розвитку» над «цінностями самозахисту». Наслідки такої дуальності полягають в його неспроможності дати суспільству чіткі сигнали, що відповідали би новим цінностям, що ускладнює швидко модернізацію українського суспільства, унеможливує здійснення революції цінностей «згори»;

✓ чекаємо на політиків прогнозованих, здатних поважати інших, самостійних та доброзичливих. Але маємо, за оцінками експертів, переважно таких, які прагнуть перш за все бути багатими, впливовими та сильними;

✓ жоден із досліджуваних політиків (30 осіб) не дотягнув до визначеної експертами ідеальної норми в блоці «консервативних

* Дослідження проведено на ґрунті методології TheEuropeanSocialSurvey із використанням опитувальника Ш. Шварца. Метод дослідження – глибинне інтерв'ю. Опитано – 30 експертів, представників протоеліти. Час опитування – 09 - 10.2016 р

цінностей» (у європейському значенні консерватизму), а саме— здатності жити й працювати відповідно до чинного законодавства;

✓ експерти вважають, що політики значно менше, ніж необхідно, демонструють щирість і реальну турботу про інших;

✓ експерти дуже низько оцінюють політичну незалежність досліджуваних політичних діячів, що свідчить про підозри в традиційній керованості політичного класу України з боку олігархату; [30]

Отже, потрібно усвідомити той факт, що в Україні наразі відсутня політична еліта, яка реально робить гасла ліберальних цінностей центром своєї політичної кар’єри та забезпечить ціннісний тектонічний зсув вументальності мільйонів українців. Є певні сумніви і щодо здатності протоеліти в її нинішньому стані піти на такий крок: вона необ’єднана, позбавлена масової підтримки з боку суспільства, її різні «крила» та «течії» не довіряють один одному. Атомізований стан протоеліти підтримується олігархами в середині країни, які зберігають вплив на владу та медіа, та гібридними технологіями – ззовні.

Розуміння ж специфіки української реальності спонукає до висновку про те, що ліберальна трансформація України є, насамперед, справою громадянського суспільства, незалежних медіа та неолігархічного бізнесу проактивних українців, які вже створюють в Україні постіндустріальні економічні кластери. Такий сценарій українського транзиту не доцільно вважати не реальним. Він потребує двох факторів: підтримки західних партнерів та часу.

1. Цитую за: Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії : національна доповідь / ред. кол.: С. І. Пирожков, О. М. Майборода, Ю. Ж. Шайгородський та ін. ; ІТІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. – К. : НАН України, 2016. – с.29

2. Українське суспільство та європейські цінності\ІнститутГоршеніна та Фонд Ф.Еберта в Україні та Білорусі – червень.- 2017. – 42 с.

3. ArchPuddington «Breakingdowndemocracy». - Freedom House. – 05/06/2017. Доступно за посиланням: <https://freedomhouse.org/report/special-reports/breaking-down-democracy-goals-strategies-and-methods-modern-authoritarians>

4. WorldValuesSurvey. Доступно за посиланням: <http://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

5. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Исследовательностьчеловеческого развития М.: Новоеиздательство, 2011. — 464 с. — (БиблиотекаФонда «Либеральнаямиссия»).

6. Див. там само. – С. 10-31

7. D. Fieldman «TrumpLies. China Thrives» \\\ The New York Times. – 07.06.2017. Доступно за посиланням: https://www.nytimes.com/2017/06/07/opinion/trump-china-trade.html?rref=collection%2Fbyline%2Fthomas-l-friedman&action=click&contentCollection=undefined®ion=stream&module=stream_unit&version=latest&contentPlacement=1&pgtype=collection
8. Molly K. McKew "Forget Comey. The Real Story Is Russia's War on America" - Politico - June 11, 2017. Доступно за посиланням <http://www.politico.com/magazine/story/2017/06/11/forget-comey-the-real-story-is-russias-war-on-america-215245>
9. Arch Puddington Там само
10. П. Порошенко «Ця подія знаменує остаточний розрив з російською імперією нашої держави». – Київ. – 10.06.2017. – Доступно за посиланням: <https://www.youtube.com/watch?v=UZy2hR624Ng>
11. Nate Schenkkan «Nationsin Transit 2017: the False Promise of Populism» - Freedom House. –2017. Доступно за посиланням: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/nations-transit-2017>
12. Изучение состояния развития медиа в Украине. Исследование. – Київ. – 2016. - Доступно за посиланням: <https://www.slideshare.net/umedia/usaid-umedia-annual-media-consumption-survey-66058332>
13. «Реформа судової системи : Проблеми , які повинні бути вирішені в рамках реформи». – Київ. – 2016. – РІР, Центр політико-правових реформ, Асоціація українських моніторів дотримання прав людини.- <http://rpr.org.ua/groups-rpr/06reforma-orhaniv-pravorogyadku/>
14. Реформи в Україні: громадська думка населення. Опитування. – Київ. – ФДІ ім. І.Кучеріва. – липень, 2016. - Доступно за посиланням: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naseennya>
15. PublicOpinionSurveyofResidentsofUkraine. – К. – ІРІ. – 05.2017. Доступно за посиланням:http://www.iri.org/sites/default/files/2017-may-survey-of-residents-of-ukraine_en.pdf
16. HLIB VYSHLINSKY «WhyPopulismIsn'tUkraine'sNumberOneEnemy»\\\ - TheAtlanticCouncil. – JUNE 12, 2017 – Доступно за: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/why-populism-isn-t-ukraine-s-number-one-enemy>
17. Miguel Basáñez, Ronald F. Inglehart "A World of Three Cultures: Honor, Achievement and Joy" – Oxford University Press, 2015. - 388 p.
18. Miguel Basanez, Jaime Diez-Medrano Ronald Inglehart "Human Beliefsand Values 1st Edition". - Siglo XXI EditoresMexico. - 2004 - 520 p.
19. RonaldInglehart, Miguel Basanez "Changinghumanbeliefsandvalues, 1981-2007. A Cross-Cultural Source book Basedon the World Values Surveys and European Values Studies Paper back – 2010 - Siglo XXI - 266 pages
20. Lawrence Harrison and Evgeny YasinMiguel Basáñez «Culture Mattersin Russia — and Everywhere. Backdropforthe Russia-Ukraine Conflict». – Lexington. - 2010. - 582 p.
21. The Europe an Social Survey (ESS). Доступно за посланням: <http://www.europeansocialsurvey.org/data/download.html?r=7>
22. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СПІЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017р. - Київ. - ЦПіЕД. - С. 37-39, С.9. Доступно за посиланням:http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf

23. Там само
24. Докладно див.: Rokeach M. The Nature of Human Values, New York, 1973.
25. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017р. – Київ. – ЦПіЕД. – С.8-10. Доступно за посиланням: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf
26. Общественное мнение. Ежегодник. – 2016. М.: Левада-Центр, 2017 – С.21, С.22, С.34. Доступно за посиланням: <http://www.levada.ru/cp/wp-content/uploads/2017/02/ОМ-2016.pdf>
27. І. Гринів, М. Чех «Національне питання: Україна як Європа» Дзеркало тижня. – Київ. – №23. – 17-23 червня. Доступно за посиланням: <https://zn.ua/internal/nacionalnyu-vopros-ukraina-kak-evropa-251731.html>
28. Христиан Вельцель, Рональд Инглхарт "Человеческое развитие и "взрыв" демократии: вариации изменений режимов среди 60 обществ" Социология: теория, методы, маркетинг. – М., – 2008, – №1 – С. 85 – 118
29. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України. Інформаційно-аналітичні матеріали до Круглого столу 12 квітня 2017р. – Київ. – ЦПіЕД. – С.14. Доступно за посиланням: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf
30. Общество без доверия / Под ред.: С. Головахи, Н. Костенко, С. Макеєва, Ин-т социологии НАН Украины К., 2014, – 338 с.. Доступно за посиланням: http://isoc.com.ua/files/v/9_Reznik_V_Trust_and_Social_Order_K_2014.pdf
31. Наталія Кононенко, Олеся Черниш "Європейські цінності та український політичний клас: чи вдається відірватися від «візантійщини»?" – Київ. – Детектор Медіа. – 17 березня 2017. Доступно за посиланням: <http://detector.media/infospace/article/124179/2017-03-17-evropeiski-tsinnosti-ta-ukrainskii-politichnii-klas-chi-vdaetsya-vidirvatisya-vid-vizantiishchini/>